

УДК 281.9 (477) "1990/1992"

О. В. Іщук,*кандидат історичних наук, старший викладач кафедри релігієзнавства Національного університету "Острозька академія"*

ЗАСОБИ ТА НАСЛІДКИ ПРОТИДІЇ АВТОКЕФАЛЬНИМ ЗМАГАННЯМ В УКРАЇНІ З БОКУ МОСКОВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ (1990–1992 РР.)

У статті аналізуються засоби та наслідки протидії автокефальним змаганням в Україні у 1990–1992 рр. Також, здійснено спробу довести, що головними причинами розколу автокефального руху в Україні у першій половині 90-х рр. ХХ ст. були втручання і використання різноманітних (адміністративних, політичних, інформаційних, силових) засобів та протидія розвитку і становленню православної автокефалії з боку Московського патріархату.

Ключові слова: український автокефальний рух, православна церква, автокефалія.

Средства и последствия противодействия автокефальным соревнованиям в Украине со стороны Московского Патриархата (1990–1992 гг.)

В статье анализируются средства и последствия противодействия автокефальным соревнованиям в Украине в 1990–1992 гг. Также предпринята попытка доказать, что главными причинами раскола автокефального движения в Украине в первой половине 90-х гг. ХХ в. были вмешательства и использования различных (административных, политических, информационных, силовых) средств и противодействие развитию и становлению православной автокефалии со стороны Московского патриархата.

Ключевые слова: украинский автокефальный движение, православная церковь, автокефалия.

Funds and implications of antiaction to autocephalous competition in Ukraine by Moscow Patriarchate (1990–1992 years).

The article analyzes the means and consequences of anti autocephalous competition in Ukraine in 1990–1992 also attempted to show that the main reason for the split autocephalous movement in Ukraine in the first half of the 90s of the twentieth century. were intervention and the use of different (administrative, political, information, security) of, and opposition to

the development and establishment of the Orthodox autocephaly by the Moscow Patriarchate.

Keywords: *Ukrainian motion for autocephaly, orthodox church, autocephaly.*

Суспільно-політичні трансформації в Україні періоду падіння комуністичного режиму і перших років утвердження незалежності країни доволі виразно синхронізувались з релігійними процесами. У православному середовищі відбулось церковне розділення, зумовлене розвитком українського автокефального руху та боротьбою проти нього з боку Московського патріархату. Оскільки автокефальний статус церкви розглядався значною частиною української спільноти (політичної, громадської, церковної) як вагомий чинник державотворення, міжправославне протистояння набуло політичного характеру. Українське церковне питання й досі залишається невирішеним. Це негативно впливає на процес зміцнення української державності, насамперед у площині досягнення консолідації українського суспільства, що актуалізує обрану для дослідження тему. Очевидно, вивчення історичного досвіду взаємодії релігії й політики та переосмислення ролі національної церкви у державному будівництві сприятиме виробленню більш ефективної державної політики у сфері захисту національних інтересів.

Досліджувана проблема має значний науковий інтерес. Хоча питання діяльності різних православних церков та російсько-українських церковних суперечностей періоду 1990-х рр. знайшли належне висвітлення у вітчизняній історіографії, проте ступінь наукової розробки теми залишається недостатнім. У працях українських релігієзнавців В. Бондаренка, В. Єленського, С. Жилюка, С. Здіорука, А. Колодного та ін. вчених означені питання вивчаються переважно у контексті державно-церковних або міжцерковних відносин. Дана стаття покликана заповнити прогалину у наукових дослідженнях щодо висвітлення вищезазначеної проблеми.

Метою даної статті є надання загальної характеристики засобів та наслідків протидії автокефальним процесам в Україні в період 1990–1992 рр. Для повноцінної реалізації означеної мети автору необхідно виконати наступні завдання: узагальнити науковий доробок з проблеми, розглянути та довести, що головними причинами розколу автокефального руху в Україні у першій половині 90-х рр. XX ст. були втручання і використання різноманітних (адміністративних, політичних, інформаційних, силових) засобів та протидія розвитку і становленню

православної автокефалії з боку Московського патріархату.

Ставлення до Української автокефальної православної церкви (далі – УАПЦ), яка виникла на хвилі загального піднесення і національного відродження, з боку Російської православної церкви (далі – РПЦ) звичайно було і залишається негативним. Підтримка комуністичною владою РПЦ як знаряддя протидії відродженню національної церкви, а відтак і національному самоусвідомленню, стала в кінці 1980-х – на початку 1990-х рр. загальною й однозначною. Але оскільки відверте визнання себе тільки територіальною частиною РПЦ шкодило збереженню впливу Українського екзархату Московського патріархату на українців, архієрейський собор РПЦ 30–31 січня 1990 р. схвалив "Положення про екзархати", за яким "Єпархії з їх благочинними, парафіями та монастирями, які розташовані на території Української РСР, канонічно складають Український екзархат Московського патріархату. "Українська Православна Церква" – інша офіційна назва Українського екзархату Московського Патріархату" [14, с. 9].

Архієрейський собор, який проходив 30–31 січня 1990 р. приділив проблемі міжконфесійного протистояння в Західній Україні та утворенню УАПЦ багато уваги. Собор направив М.С. Горбачову телеграму з проханням "сприяти негайному припиненню актів насилля і беззаконня" [2, с. 7].

РПЦ намагалася гальмувати, направити в кероване русло процес розпаду колись єдиної православної церкви в Україні, досягнувши того, що конфлікт між православною церквою та Українською греко-католицькою церквою (далі – УКГЦ) перетворився насамперед у боротьбу двох українських Церков – греко-католицької та автокефальної. Московські спецслужби активно підштовхували розбудову УАПЦ в 1989–1990 рр., водночас пронизуючи наскрізь цю церкву своїми агентами [9, с. 220]. А 26 жовтня 1990 р. Архієрейський собор Московського патріархату на підставі постанови Помісного собору прийняв рішення про "самостійність і незалежність в управлінні" Української православної церкви Московського патріархату. Митрополит Філарет Денисенко був пожиттєво обраний предстоятелем УПЦ. 27 жовтня 1990 р. в Софійському соборі м. Києва за Божественною літургією патріарх Алексій II вручив митрополиту Філарету Грамоту, якою підтверджувалися нові права УПЦ [1]. Відповідно до нового статусу Українська православна церква отримала право внутрішнього самоврядування, подібно до автономії деяких Церков світового православ'я (Фінляндської, Японської) [19, с. 758; 772]. Зокрема, із правом обирати і поставляти правлячих і вікарних архієреїв,

засновувати і скасовувати єпархії у межах України та ін. Проте, при встановленні нового статусу УПЦ не було чітко окреслено розмежування повноважень між Московським патріархатом та його установами, з одного боку, та установами УПЦ – з іншого.

В листопаді 1991 р. Радянський Союз формально ще існував, незважаючи на це, Україна проголосила себе незалежною державою. В Україні готувався референдум. У цих політичних умовах митрополит Філарет по телебаченню закликав український народ голосувати 1 грудня 1991 р. за незалежність України. Результати референдуму були вражаючими: 90,32% населення проголосували за незалежність української держави [24, арк. 6].

Розпад СРСР (9 грудня 1991 р.) викликав активізацію тієї частини населення, яка була проти цього, тому ряд дослідників вказують на факти активної діяльності в той час внутрішньої і зовнішньої розвідки у церковно-релігійному середовищі. Вважалося, що втрата політичного впливу на Україну ні в якому разі не повинна супроводжуватися втратою духовної (церковної) влади. Про це, зокрема, у своєму інтерв'ю вказував Філарет Денисенко (1991 р.) [21]. Він же зауважив, що в Україну під виглядом агентів КДБ прибули агенти, які мали зупинити становлення автокефального руху, шляхом його розділення зсередини. Для цього використовувалися різні засоби і методи залучення духовенства. Особливо активно велась пропаганда проти автокефалії у монастирях. Показовим в цьому випадку є той факт, коли три єпископи заявили про відкликання своїх підписів під постановою Собору УПЦ (1991 р.).

Ставлення до автокефалії Української православної церкви в ті часи відображало й ставлення Росії до здобуття Україною статусу незалежної держави. І одне, й інше було явищем небажаним. Таку позицію підтверджує й колишній керівник прес-служби патріарха Алексія II Євгеній Комарьов. Він так охарактеризував позицію Москви стосовно автокефалії УПЦ: “Патріархія до автокефалії УПЦ ставиться негативного, так само, як і багато хто в уряді, керівництві Росії, негативно ставились до незалежності України та інших республік СРСР [21]”.

6–7 вересня 1991 р. в Києві відбувся Архієрейський собор Української православної церкви, на якому було вирішено скликати в місті Києві 1–3 листопада 1991 р. собор УПЦ – вищий соборний і керівний орган Української православної церкви. На цей собор митрополит Київський і всієї України Філарет виніс питання про повне відокремлення від Москви, надання УПЦ статусу автокефальної церкви.

25 вересня та 22 жовтня 1991 р. в Москві відбулися засідання Священного Синоду РПЦ. На останньому, у зв'язку з проведенням 1–3 листопада 1991 р. в Києві Собору УПЦ та питанням, що винесено на його розгляд, було прийнято "Заяву Священного Синоду РПЦ", в якій, зокрема, говорилося: "Московський патріархат й надалі буде йти шляхом зміцнення єднання й соборності єпархій, які до нього входять. Але ми рішуче виступаємо проти, щоб ці зміни здійснювались всупереч волі народу Божого, з неповагою до священних канонів і через політичні розрахунки" [8, с. 360]. За оцінкою В. Єленського, ще до рішення Собору УПЦ про необхідність для неї автокефалії, Священний Синод РПЦ зайняв чітку й безапеляційну позицію на збереження організаційної єдності Московського патріархату. Тому ним заздалегідь прагнення автокефалії визнавалося таким, що "суперечить волі народу Божого та канонам". Особливо дивними є слова про "чужі церкви політичні розрахунки", коли вони виходять з-під пера тих ієрархів РПЦ, які десятки років перед цим займалися церковним обслуговуванням "миротворчих ініціатив" радянського уряду, засуджували "світовий імперіалізм" тощо [6].

Реакція Московського патріархату рішення Архієрейського собору УПЦ про винесення на Собор УПЦ питання про автокефалію Української православної церкви була швидкою. Митрополита Філарета терміново викликали до Москви для дачі пояснень з цього приводу. Для того щоб він міг зустрітися з патріархом Алексієм, останній навіть відмінив свій офіційний візит до Англіканської церкви (він відбувся лише наприкінці жовтня) [6]. Але Предстоятель УПЦ до Москви не поїхав, бо скликання Соборів УПЦ та їх порядок денний є її внутрішньою справою, і ці питання не входять до компетенції патріарха Московського і всієї Руси.

Московський патріархат, перед загрозою втрати 6,5 тисяч українських парафій зі всіх 11 тисяч парафій РПЦ, а значить і можливості утворення в Україні найбільшої помісної православної церкви світу, всіма можливими способами намагалася виграти час для розгортання інформаційної війни проти митрополита Філарета Денисенка. Якщо протягом двох місяців – вересня й жовтня 1991 р. – відбулося чотири засідання Синоду РПЦ, то після Собору УПЦ, який поставив питання про автокефалію УПЦ, Синод РПЦ не збирався аж до 25 грудня 1991 р., тобто протягом двох місяців. Офіційний друкований орган Московської патріархії, "Московський церковный вестник", також протягом двох місяців, не повідомляв про Собор УПЦ та його рішення. Така інформація з'явилася лише в останньому за 1991 рік, 21 номері [12].

25–27 грудня 1991 р. в Москві проходило засідання Священного синоду РПЦ, на якому було зроблено спробу натиснути на митрополита Філарета, поставити під сумнів добровільність рішень собору УПЦ та заперечити необхідність автокефалії. Результатом роботи Синоду було рішення передати документи Собору УПЦ на розгляд архієреїв РПЦ.

Наприкінці 1991 – початку 1992 рр. у персі з'явилися публікації негативного характеру, в яких Філарета Денисенка було звинувачено у порушенні єпископської обіцянки безшлюбності. За основу звинувачень був покладений рапорт вікарія Київської області єпископа Іоанафана на ім'я Священного синоду РПЦ [17, с. 298–299].

24 червня 1991 р., єпископ Іонафан Єлецьких, колишній Переяслав-Хмельницький, вікарій Київської єпархії, подав на ім'я патріарха Московського і всієї Русі Алексія II та Священного Синоду РПЦ рапорт, в якому звинувачував предстоятеля Української православної церкви митрополита Філарета у діях, несумісних із саном архієрея православної церкви. В цьому рапорті він викриває митрополита Філарета як аморальну особу, якій не місце в церкві. На згаданому вже Архієрейському соборі УПЦ єпископ Іонафан зрікся всіх своїх звинувачень і подав до засобів масової інформації заяву відповідного змісту, в якій просив пробачення у митрополита Філарета – за наклеп, а у віруючих – за те, що увів їх в оману. Архієрейським собором Іонафана було засуджено і позбавлено сану [18, с. 298–300]. Незважаючи на наклепницький характер записки, вона відіграла негативну роль в сприйнятті Філарета Денисенка як вірними, так і духовенством.

Згодом, 23 квітня 1991 р. Священний Синод УПЦ розглянув справу про звинувачення єпископа Іонафана у святотатстві – крадіжці майна Києво-Печерської Лаври; діях, спрямованих на підірив Святої православної церкви та порушенні архієрейської присяги. Не зважаючи на неодноразове запрошення, єпископ Іонафан на засідання Синоду не з'явився. Його було визнано винним за всіма пунктами обвинувачення, виключено зі штату та заборонено у священнослужінні строком на три роки. Таким чином, на час подання “Рапорту” владики Іонафан був осуджений законним церковним судом та перебував під заборонаю за свої гріхи перед церквою, а тому, відповідно до церковних канонів, не може свідчити проти будь-якого архієрея православної церкви, доки сам себе не очистить від обвинувачень. Тому в Москві не дали жодної відповіді на рапорт позаштатного єпископа, хоча саме звинувачення, викладені у рапорті єпископа Іонафана, були покладені в основу “Судового діяння Архієрейського собору УПЦ”

від 11 червня 1992 р. про позбавлення митрополита Філарета священного сану [22, с. 9–10].

Одночасно, у російських ЗМІ (журнал "Огонек", газети "Независимость" і "Аргументы и факты") з'явилися – звинувачення на адресу Філарета Денисенка. Зокрема, його було звинувачено у зв'язках із керівними структурами КДБ. Так, у журналі "Огонек" (№ 48 та № 49 за 1991 р.) під керівництвом В. Коротича з'явилася стаття А. Нежного проти митрополита Філарета "Его Блаженство без митры и жезла" [13, с. 6], в якій фігурували звинувачення колишнього єпископа Іонафана Єлецьких, а також митрополита Агафангела, деяких ченців Києво-Печерської Лаври, прийомної дочки Філарета Євгенії Петрівни Родіоновой – Віри Медвідь та інших осіб, які з тих чи інших причин були незадоволені митрополитом Філаретом. Необхідно згадати атмосферу "боротьби" зі всім, що мало відношення до колишнього режиму – КПРС, КДБ, бюрократами та великодержавними шовіністами – в якій писалася і згадана стаття. В ній митрополит Філарет був звинувачений у зв'язках із партійними функціонерами, КДБ. Зрештою, за зв'язки з партійно-державними структурами у радянський час можна було звинуватити пів-країни. За тоталітарного комуністичного режиму жоден єпископ у СРСР не міг бути введений в сан без згоди п'ятого управління КДБ, яке через державний комітет у справах релігії контролювало діяльність церкви і тримало священників під страхом відлучення або заслання до ГУЛАГу. Зазначимо, що за радянських часів через фільтр відповідного відділу 5-го управління КДБ, яке здійснювало нагляд за діяльністю РПЦ, проходили всі ієрархи цієї церкви. В умовах того часу іншої альтернативи не існувало. Про це публічно заявляли і заявляють вчені і науково-громадські діячі, які володіють інформацією про ці події, зокрема О. Зарічний пише, що "це не означає, що всі вони були агентами, донощиками або продавалися властям. Діяти обачно, не виявляти надмірного заповзяття, не допускати відкритої критики режиму – така була доля духовенства в усьому СРСР", – зазначає О. Зарічний [7, с. 129].

Зрозуміло, що незалежність і самостійність УПЦ в управлінні головним чином залежала від особи Предстоятеля УПЦ та єдності українського єпископату. Саме тому, як бачимо, у Москві обрали сталінську тактику боротьби – "немає людини – немає проблеми". Там розуміли, що УПЦ без митрополита Філарета не буде здатною боротися за автокефалію [10].

Архієрейський собор РПЦ, що у квітні 1992 р. мав розглядати питання надання автокефалії УПЦ, замість того був перетворений в

“суд” над її першоієрархом. Все, що відбувалося на соборі, російська преса охарактеризувала як “один з найскладніших моментів історії церкви за радянську епоху, оскільки прохання УПЦ про надання автокефалії поставило питання щодо повноти православ’я”.

В інтерв’ю журналу “Людина і світ” митрополит Філарет розповів про те, які плани відносно нього, як Предстоятеля УПЦ, мали керівники Московського патріархату: “Доки я займав таку позицію, що УПЦ повинна залишатися у складі Московського патріархату, доти (вони) спиралися на мене, як на наріжний камінь. Вони говорили, що доки митрополит Філарет на Київській кафедрі, доти українська церква не вийде зі складу РПЦ. Навіть вручаючи Грамоту про самостійність в управлінні, мені говорили, що доки я живий, вони впевнені, що українська церква буде разом із Московським престолом. Їх бентежив лише розвиток подій після того, як мене не стане. Але коли вони побачили, що той, на кого вони мали надію, повів церкву до незалежності, тоді вони вдалися до радикальної протидії” [21].

Московський патріарх Алексій II висловив на соборі офіційну точку зору РПЦ: “Територія тої чи іншої церкви не мусить відповідати території тої чи іншої держави” [15]. Але, з точки зору канонічного права, ця теза є досить сумнівною. По-перше, “розподіл церковних справ має відповідати громадському розподілу”, як вирішив Шостий Вселенський Собор (канон 38). По-друге, ціле XX століття мова йде про церкву не державну, а окремого – українського – народу, існування якого не хоче визнати жодна Російська православна церква у світі, ані підлегла Московській патріархії, ані незалежна, як РПЦ за кордоном.

Архієрейський собор добився від митрополита Філарета обіцянки покинути Київську кафедру і виніс йому подяку за 40-літнє служіння церкві. Але, повернувшись з Москви на Україну, митрополит Філарет заявив, що не залишить посади Предстоятеля церкви і “не зійде з обраного шляху” на досягнення незалежності УПЦ.

За свідченням керуючого справами УАПЦ Антонія Масендича, “відразу через один з банків в Криму на Україну було переказано кілька десятків мільйонів карбованців з фондів деяких політичних діячів Росії. У парафії й монастирі України поїхали десятки московських емісарів. Діяли й агенти колишнього КГБ, заслані ще кілька років тому Москвою в УАПЦ”, – [23, с. 507].

На Архієрейській нараді в Житомирі 30 квітня 1992 р. відбулися таємні збори промосковської групи УПЦ, хоча проведення таких зборів без дозволу глави церкви суперечило статуту про управління

УПЦ. На застереження уповноваженого Ради у справах релігій у Житомирській області архієпископ Житомирський і Овруцький Іов запевнив, що на зустрічі йтиметься лише про непорозуміння позицій Філарета на Архієрейському соборі у Москві, однак збори висунули вимогу про відставку митрополита Філарета [5, арк. 8].

Московська патріархія не давала відповіді на питання надання УПЦ автокефалії. На початку 1992 р. митрополит Філарет вдруге звернувся до патріархії з проханням вирішити питання автокефалії очолюваної ним УПЦ, проте ряд центральних видань у той час розгорнув проти особи Філарета інформаційну компанію, звинувачуючи його у співробітництві з КДБ, порушенні чернечої обітниці. Частина єпископів УПЦ переглянула свої позиції, які займала раніше відносно автокефалії УПЦ. З їх коливань і невизначеності скористалися ієрархи Московської патріархії. Патріарх Алексій II надіслав звернення правлячим єпископам УПЦ, яким дезавував їхнє друге звернення до священноначалія РПЦ, чим заклав основи для майбутнього розколу УПЦ. В заяві патріарх зазначив: "Щиро сподіваємося, що питання про майбутнє Української православної церкви буде вирішуватися соборним розумом, на основі церковних канонів і у відповідності з надіями народу Божого. Якщо ж, бережи Боже, цей єдиний і канонічно законний принцип буде порушено, то кожний, хто залишався вірним православ'ю, одержить наше канонічне окормлення і не буде покинутий на поталу силам зла" [7, с. 172].

Серед віруючих України таке рішення московських ієрархів викликало обурення і гнів. Духовенство, миряни стали на захист свого предстоятеля. 26 травня 1992 р. в Києві відбулася конференція духовенства і мирян УПЦ під гаслом "православні України за недоторканість канонічних прав УПЦ", на якій зібрались понад 400 священників [16, с. 274-275].

Ще одним з яскравих прикладів, які підтверджують небажання Московського патріархату надати автокефалію православній церкві в Україні є заява, прийнята на засіданні Синоду з приводу утворення СНД, в якій зокрема зазначалося: "Историческая общность и братство славянских народов, крещенных в единой купели, не должны разрушаться. При государственной самостоятельности мы должны остаться духовно едиными, черпая в этом единстве силу для обновления жизни ... православные христиане надеются, что новые отношения между государствами Содружества – исключат попытки создать государственную, господствующую религию или идеологию [26, с. 719]". Зрозуміло, що мова йде не про панівне становище самої РПЦ.

З наведеної заяви бачимо, що у Священному Синоді, а відповідно, і в єпископаті Руської православної церкви, не існувало навіть припущення про те, що Українська православна церква може отримати автокефалію. Головним питанням, яке стало перед керівництвом РПЦ, було питання не про автокефалію УПЦ, а про те, як цю автокефалію не надати.

Натомість не обійшлося без ще одного зібрання духовенства, проведення якого було ініційовано Москвою й спецслужбами, які з порушенням статуту УПЦ і постанов Архієрейського Собору РПЦ про самостійність і незалежність в управлінні УПЦ, за вказівкою патріарха Алексія II 27 травня 1992 р. скликали в Харкові собор, на якому новим предстоятелем було оголошено митрополита Ростовського і Новочеркаського Володимира Сабодана, керуючого справами Московської патріархії.

Про скликання відомого Харківського собору навіть не повідомили українському урядові, президентові України. Л.Кравчук в одному зі своїх інтерв'ю прокоментував це таким чином: “Я змушений був запросити митрополита Володимира до себе, у нас відбулася довга, важлива і принципова розмова. Я нагадав йому про те, що церква повинна вважатися із законами держави навіть тоді, коли вона, церква, керується своїми законами. Адже не нормальна така ситуація, коли на території держави відбуваються процеси, хоча б і церковні, котрі зневажають законами держави і не вважаються з владою, обраної народом України” [4].

Згодом своє враження від цього собору архієпископ Полтавський і Кременчуцький Феодосій висловить словами: “...Я застерігав наш єпископат, кажучи, що такий вибір – то ризикований крок. Хоч я сам з великою симпатією ставлюся до цієї особи (Володимира Сабодана), але, знаючи, що довкола цього імені почнуться різні спекуляції на тій підставі, що ця людина іде з Москви, і що це не простий архієрей, а права рука патріарха, я радив нашим святителям таємним голосуванням обрати зі своїх єпископів три кандидатури, а далі, помолившись, кинути жереб, щоб сам Бог призначив у цей відповідальний час главу церкви. Та хоч як прикро, цей мій план було відкинуто, і прірва в церкві не зменшилась, а ще глибшою стала. Нас тепер незаслужено й безпідставно називають московськими архієреями, зрадниками України, і на цій фальші ґрунтується ставлення до нас і до нашої церкви” [25, арк. 115]. Судження єпископа Феодосія про Харківське зібрання єпископів УПЦ заслуговують на увагу, оскільки він був його безпосереднім учасником. Варто зауважити, що можна провести історичні

паралелі між обранням в 1992 р. у Харкові нового Предстоятеля УПЦ, запропонованого Москвою, з тим що відбулося в Харкові у грудні 1917 р. Тоді також відбулася подія історичної ваги – проголошення української Радянської Соціалістичної Республіки та утвердження уряду, членів якого запропонували творці московської більшовицької імперії. Підтримання цієї пропозиції згодом трагічно відобразилося на долі кількох поколінь українського народу.

Митрополит Філарет не визнав рішень Харківського з'їзду 1992 р. В листі до Верховної Ради він написав, що “УПЦ, підкорившись незаконним рішенням Московського Священного Синоду від 7 та 21 травня 1992 р., фактично втратила незалежність та самостійність в управлінні і повернулась до статусу екзархату” [25, арк. 28].

Тоді ж митрополит Філарет написав “Апеляцію до святійших православних патріархів” [1, с. 303-311]. В апеляції зазначалося, що скликаний Московською патріархією Харківський собор не є канонічним собором: українські єпископи, присутні на ньому, зібрались самочинно, без згоди і благословення предстоятеля УПЦ, вони не мали канонічного права обговорювати і вирішувати питання, що перевищують їх владу (34 Апостольське правило) [11]. Скликання собору порушило статут про управління УПЦ, що був прийнятий на помісному соборі УПЦ 27 листопада 1990 р., зокрема, ст. 3 розд. III, про те, що собор єпископів може бути скликаний лише предстоятелем УПЦ – митрополитом Київським і всієї України. А собор УПЦ скликав рядовий єпархіальний архієрей, що навіть не був членом Священного Синоду. Також було порушено ст. 7 розд. III, що встановлює головування на соборах УПЦ у всіх випадках предстоятеля УПЦ, а на Харківський собор його не було навіть запрошено.

Обранням нового предстоятеля УПЦ було порушено і ту статуту статтю, згідно з якою предстоятель обирається довічно та з числа українських єпископів. Вибори нового предстоятеля можуть мати місце лише в разі смерті митрополита Київського і всієї України, його виходу на спочинок, перебування під церковним судом, а жодна з цих причин не мала місця. Обраний митрополит Володимир Сабодан не був навіть у складі єпископату УПЦ.

Зближення митрополита Філарета з єпископатом УАПЦ і можлива загроза заміни правлячих єпископів в УПЦ (Московського патріархату) була, на думку дослідника В. Чемериса, однією з причин відходу єпископату УПЦ від митрополита на Харківському соборі [27, с. 166].

Отже, постанови Священного Синоду РПЦ та організація собору в Харкові мали під собою політичну основу, а не турботу про церков-

но-релігійну ситуацію в Україні. Результатом цього втручання у внутрішнє життя УПЦ стало нове розділення в українському православ'ї. Причиною московського втручання є прагнення УПЦ домогтися повної канонічної незалежності, тобто автокефалії.

Але Константинопольська патріархія не відреагувала на “Апеляцію”, давши приклад для інших православних церков, чим надала можливість Москві на нову ліквідацію незалежної Української православної церкви, вже вдруге у XX ст.

Причин тому, що Московський патріархат протистоїть незалежності Української церкви є декілька. Як відомо, у радянські часи 60% ресурсів Російської православної церкви було зосереджено саме в Україні [20, с. 1]. Володіючи православними єпархіями України, Московський патріархат виводить генезу РПЦ з християнізації Київської Русі. В разі їх втрати з загальноправославного простору їй довелося б шукати історичних коренів. Похитнулися б основи й теорії “Москва – третій Рим”. Такі перспективи не задовольняли РПЦ. Якщо від неї відокремиться УПЦ, то відцентрові сили можуть перекинутися й на інші частини єдиного православного простору – Прибалтику, Кавказ, середньоазіатські державні утворення.

Отже, у боротьбі проти автокефального руху Московський патріархат діяв у кількох напрямках. Насамперед, змінив назву своєї структури в Україні на УПЦ з метою дезорієнтувати православну спільноту – показати, що в Україні є Українська православна церква. По-друге, намагався дискредитувати митрополита Філарета, у постаті якого вбачав досвідченого ієрарха та сильного “гравця” у вирішенні церковного питання. Усунення митрополита Філарета від державного управління здійснювалось при повному ігноруванні канонічного права (незаконне зібрання частини архієреїв у Житомирі та проведення Харківського з'їзду 1992 р.). Зрештою, Харківський з'їзд 1992 р., який затвердив запропоновану кандидатуру предстоятеля УПЦ Московським патріархатом, продемонстрував перемогу антиукраїнських сил в Україні. Все це відбулось при повному ігноруванні, зважаючи на відсутність з боку влади чіткої державної позиції у вирішенні українського церковного питання, України як незалежної держави.

Список використаних джерел та літератури

1. Апеляція митрополита Київського і всієї України Філарета до Святийших Патріархів і всім головам Помісних Православних Церков [Текст] // Неправда московських анафем / упор. ігум. Димитрій (Рудюк). – К. : Вид-во Київської патріархії, 1999. – С. 303-312.

2. Архиерейский Собор Русской Православной Церкви 30–31 января 1990 года, Москва [Текст] // Журнал Московской патриархии. – 1990. – № 5. – С. 4–12.
3. Грамота патріарха Московського Олексія II митрополитові Київському Філарету від 27 жовтня 1990 року. – Архів патріархії УПЦ КП. – 4 арк.
4. Гудзик, К. Леонид Кравчук о современном украинском православии: "Нам не нужно разрешение на создание независимой церкви" [Електронний ресурс] / Клара Гудзик. – Режим доступу : <http://www.obozrevatel.com/news/2005/1/2/57615.htm>
5. Держархів Житомирської області, ф. Р-4994, оп. 2, спр. 123, 23 арк.
6. Єленський, В. Релігійно-інституційний процес в Україні: загальна характеристика і напрямки змін [Електронний ресурс] / Віктор Єленський. – Режим доступу : http://www.risu.org.ua/ua/index /expert_thought/analytic/9806/
7. Зарічний, О. Митрополит Філарет [Текст] / О. Зарічний. – Львів : Логос, 1995. — 176 с.
8. Заява Священного Синоду Руської Православної Церкви [Текст] // Неправда московських анафем / упор. ігум. Димитрій (Рудюк). – К. : Вид-во Київської патріархії. – 1999. – С. 360–361.
9. Здіорук, С. Суспільно-релігійні відносини: виклики України ХХІ століття : [монографія] [Текст] / Сергій Здіорук. – К. : Знання України, 2005. – 552 с.
10. Зоря, Є. Історія розколу в Українській Православній Церкві (1991–1992 рр.) [Електронний ресурс] / Євстратій Зоря. – Режим доступу : <http://www.uaorthodox.org/article.php?pid=505>
11. Книга Правил Святих Апостолів, Вселенських і Помісних Соборів, і Святих Отців [Текст] / [голов. ред. О. В. Вакуленко]. – К. : Преса України, 2008. – 367с.
12. Московский церковный вестник. – № 21. – 1991.
13. Нежний О. Як вас тепер називати // Машинопис-передрук з журналу "Огоньок". – № 48–49. – 1991 р.; № 4. – 1992 р.
14. Положення про Екзархати Московського патріархату [Текст] // Православний вісник. – 1990. – № 4. – С. 9–12.
15. Постанова Архієрейського Собору РПЦ від 02.04.1992 р., (копія). – Архів Митрополії УПЦ.
16. Постанова Всеукраїнської Конференції "На захист канонічних прав Української Православної Церкви" від 26 травня 1992 р., м. Київ [Текст] // Неправда московських анафем / упор. ігум. Димитрій (Рудюк). – К. : Вид-во Київської патріархії. – 1999. – С. 274-275.
17. Рапорт преосвященного Ионафана, епископа Переяслав-Хмельницкого Святейшему Патриарху Алексию II и Священному Синоду РПЦ от 24 июня 1991 г. / Неправда московських анафем / упор. ігум. Димитрій (Рудюк). – К. : Вид-во Київської патріархії. – 1999. – С. 298-300.

18. Рапорт преосвященного Ионафана, епископа Переяслав-Хмельницкого Святейшему Патриарху Алексию II и Священному Синоду РПЦ от 24 июня 1991 г. / Неправда московских анафем / упор. игум. Димитрій (Рудюк). – К. : Вид-во Київської патріархії. – 1999. – С. 298-300.

19. Саган, О. Н. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан [Текст] / О. Н. Саган. – К. : Світ Знань, 2004. – 912 с.

20. Сведения о количестве зарегистрированных религиозных объединений // Московский церковный вестник. – 1990. – №2 (ноябрь). – С. 1.

21. Спогади Патріарха Філарета про боротьбу УПЦ за незалежність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://blogs.pravda.com.ua/authors/medvedev/4bc9cc253e036/view_print/

22. Судебное деяние Архиерейского собора Русской православной церкви 11 июня 1992 года, Свято-Данилов монастырь, г. Москва. // Журнал Московской Патриархии. – 1992. – № 8. – С. IX–X. – (Официальная хроника).

23. Хомчук, О. Церква поза церковною огорожею. Розколи і руйнація Української православної Церкви в пошуках “константинопольського визнання” [Текст] / Оксана Хомчук. – Чикаго ; Іллінойс. – 2002. – 621 с.

24. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 28, спр. 144, 6 арк.

25. ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 7, спр. 648, 258 арк.

26. Цыпин, В.А.. История Русской Церкви, 1917 – 1997 гг. / В.А. Цыпин. – М. : Изд-во Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1997. – 831 с.

27. Чемерис, В. Голгофа українського православ'я [Текст] / Володимир Чемерис. – К. : Поліграфіка. – 1998. – 504 с.